

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.31>

Ясиновський Павло Володимирович,
кандидат юридичних наук (доктор філософії),
старший викладач кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID 0009-0006-8071-8478

ВИДИ ТА ОЗНАКИ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

TYPES AND SIGNS OF MILITARY FORMATIONS

У даній статті розкривається питання щодо виокремлення видів військових формувань, з поміж інших та встановлення притаманних їм ознак в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114-1 Кримінального кодексу України. Метою та завданням статті є визначення основних видів «військового формування» та встановлення їх типових ознак. Методологічну основу дослідження становить поєднання теоретичного та практичного підходів, у межах яких знайшли застосування загальнонаукові та спеціально-правові методи. Аналіз поняття «військове формування» та встановлення його видів, здійснюється на нормативно-правовому та теоретико-правовому рівнях.

В умовах постійної терористичних загроз та подіями, які відбулись на території України, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 8 квітня 2014 року запроваджено кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань у особливий період (ст. 114-1 Кримінального кодексу України). Крім того, все частіше можна спостерігати використання терміну «військські формування» на законодавчому рівні, однак без визначення їх видів. Для дотримання законних права і свободи осіб, підозрюваних чи обвинувачених у скоєнні такого кримінального правопорушення, необхідно правильно кваліфікувати вчинене особою діяння, а саме встановити чи відносяться ті чи інші формування до військових.

Проаналізована низка законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо військових формувань, Збройних Сил України, Національної гвардії України, Національної поліції України та виділено сукупність усіх притаманних ознак для військових формувань та встановлення видів військових формувань.

Ключові слова: національна безпека, військове формування, правоохоронний орган, військовослужбовці, поліцейські.

This article discusses the issue of distinguishing types of military formations from among others and establishing their inherent features as part of the criminal offense provided for in Art. 114-1 of the Criminal Code of Ukraine. The purpose and task of the article is to define the main types of "military formation" and establish their typical features. The methodological basis of the research is a combination of theoretical and practical approaches, within which general scientific and special legal methods have been applied. The analysis of the concept of "military formation" and the establishment of its types is carried out at the normative-legal and theoretical-legal levels.

In the conditions of constant terrorist threats and events that took place on the territory of Ukraine, the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine" of April 8, 2014 introduced criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations during a special period (Article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine). In addition, it is increasingly possible to observe the use of the term "military formations" at the legislative level, but without defining their types. In order to observe the legal rights and freedom of persons suspected or accused of committing such a criminal offense, it is necessary to correctly qualify the act committed by the person, namely to establish whether certain formations belong to the military.

A number of legislative and other normative legal acts regarding military formations, the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the National Police of Ukraine were analyzed, and a set of all the inherent characteristics of military formations and the establishment of types of military formations were highlighted.

Key words: national security, military formation, law enforcement agency, military personnel, policemen.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі висловлюються неоднозначні думки щодо змісту поняття «військове формування». Наприклад, одні дослідники репрезентують такі ознаки військового формування: вони створені відповідно до законів України; комплектуються

військовослужбовцями; беруть участь в оборонному захисті суверенітету та цілісності держави шляхом безпосереднього ведення військових (бойових) дій; на особовий склад поширюється соціальний та правовий захист, умови пенсійного забезпечення, встановлені законом для військо-

вослужбовців (рішення Конституційного Суду України від 06 липня 1998 р. № 10-рп) [1].

Системно-структурний аналіз викладеної позиції дозволяє виявити, з одного боку, значну обмеженість запропонованого переліку ознак, оскільки не спостерігається зв'язок військових формувань із загальною системою безпеки та оборони в державі, відсутня мета створення та діяльності таких формувань, ігнорується питання управління тощо. З іншого боку, явно його необґрунтоване розширення, яке виявляється у визнанні самостійною ознакою «поширення на військовослужбовців соціального та правового захисту, умови пенсійного забезпечення, встановлені законом для військовослужбовців». Така якісна характеристика є ознакою не військового формування, а військовослужбовця, вона властива його статусу (положенню) у суспільстві та державі.

Крім того, окремі вчені висловлюють інші думки, наприклад, вважаючи, що звернення до відповідних нормативно-правових актів дає змогу в повному обсязі розтлумачити такі терміни як «Збройні сили України» та «інші військові формування» [2].

Справді, про військові формування згадується у низці законодавчих та інших нормативно-правових актах. У ст. 17 Конституції України зазначається, що «забезпечення державної безпеки та захист державного кордону України покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація та порядок діяльності яких визначається законом» (ч. 3). Крім того, конституційною нормою прямої дії (ч. 4 зазначеної статті Конституції України) встановлено обмеження щодо використання військових формувань та їх діяльності – «Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав та свобод громадян чи з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності».

Зміст терміна «військові формування» розкривається за рахунок притаманних їм обов'язкових ознак таких формувань, а саме : (1) законодавча передбаченість створення військових формувань, тобто вони створюються відповідно до законодавства України; (2) наявність органів управління військовими з'єднаннями й частинами; (3) суб'єктний склад (комплектація) таких формувань (військових з'єднань і частин та органів управління ними) складають військовослужбовці; (4) мета їх створення й діяльності – для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності й національних інтересів, територіальної ціліс-

ності й недоторканності в разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Термін «військове формування» використовується у декількох нормах КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період (ст. 114–1 КК), а також визначає суб'єкта військового злочину (ч. 2 ст. 401 КК).

У першому випадку за допомогою словосполучення «Збройні Сили України та інші військові формування» наводиться обмежений перелік таких формувань, а в другому – більш поширений. Із тексту ч. 2 ст. 401 КК випливає, що до військових формувань віднесено як Збройні Сили України, так і Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, Національну гвардію України, а також інші військові формування. Вичерпного переліку таких формувань КК не містить [3].

Виходячи з ознак військових формувань їх можна класифікувати за різними критеріями: (а) за метою їх створення й діяльності; (б) за місцем у сукупності військових з'єднань, частин та органів управління; (в) за керівним органом, а також іншими їх ознаками.

Як вказано в ч. 1 ст. 114¹ КК, різновидом військових формувань законодавець визнає ЗСУ, мета створення яких та їх діяльності визначені Законом «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. з наступними змінами [4]. Так, у ст. 1 Закону встановлено, що ЗСУ – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України, відсіч їй, охорону повітряного простору держави й підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Як передбачено згаданою статтею, з'єднання, військові частини й підрозділи ЗСУ відповідно до законодавства можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного й надзвичайного стану, організації й підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки й евакуації (повернення). Вони можуть залучатися до посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській)

економічній зоні й на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави.

Статтею 1 розглядуваного Закону «Про Збройні Сили України» також передбачена можливість їх використання для здійснення заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї й наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру й безпеки на підставі міжнародних договорів України і в порядку й на умовах, визначених законодавством України.

На органи військового управління зазначеним законом покладено обов'язок забезпечувати неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що ЗСУ не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкодження їх діяльності.

Межі діяльності ЗСУ встановлені в абз. 7 розглядуваної статті, де вказано, що жодні надзвичайні обставини, накази або розпорядження командирів чи начальників не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій щодо цивільного населення, його майна й навколишнього середовища.

Різновидом військового формування є Національна гвардія України. Це закріплено в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 р. У цій нормі визначено, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначено для виконання завдань із захисту й охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки й захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [5].

У ч. 2 вказаної статті передбачено, що Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі ЗСУ у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. До її складу входять: (1) головний орган військового управління Національної гвардії України; (2) оперативно-територіальні об'єднання Національної гвардії України; (3) з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, навчальні військові частини (центри), бази, заклади охорони здоров'я й установи, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України.

Як визначено в ч. 2 ст. 5 розглядуваного вище Закону, організаційно Національна гвардія України складається з органів військового управління (головного органу військового управління Національної гвардії України й органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я й установ. До складу її з'єднання можуть входити бригади, полки, батальйони, загони, роти тощо, а до складу військової частини – підрозділи (батальйони, ескадрильї, загони, роти тощо), спеціальні комендатури (комендатури), вузли зв'язку, центри, групи, взводи (ч. 3 ст. 5 вказаного Закону).

До кола військових формувань відносять СБУ. Як зазначають В.І. Шакун та О.М. Грудзур, що із чинного законодавства випливає, що військовими формуваннями є, зокрема, СБУ [6].

Так, згідно зі ст. 1 Закону «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. [7]. СБУ є державним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку України. У межах визначеної законодавством компетенції на СБУ покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці (ч. 1 ст. 2). До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо

створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ч. 2 ст. 2).

Систему СБУ складають Центральне управління СБУ, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади СБУ. Отже, військові формування відокремлені від інших елементів у загальній системі цієї Служби.

У ст. 19 розгляданого вище Закону зазначено, що кадри СБУ складають: співробітники-військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із СБУ, а також військовослужбовці строкової служби.

Таким чином, можемо підтвердити, що СБУ не є військовим формуванням, за винятком її підрозділів з таким статусом. Така обов'язкова ознака військових формувань, як комплектування військовослужбовцями, притаманна не всім структурним підрозділам Служби. Значить, військовими формуваннями в контексті ст. 1141 КК слід визнавати лише військові формування СБУ, тобто ті, що комплектуються військовослужбовцями і визначені такими Законом.

При цьому, у ст. 4 Закону «Про основи національної безпеки України» міститься положення, за якими суб'єктами забезпечення національної безпеки визнаються «ЗСУ, СБУ, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України». Отже, цим Законом СБУ названа військовим формуванням, а це, у свою чергу, створює колізію з нормами Закону про цю службу, де йдеться лише про її неповне (щодо загального складу кадрів) комплектування військовослужбовцями. За нашого погляду, існує загальне потреба розв'язати цю неузгодженість шляхом внесення змін до ст. 5 цього Закону.

Зазначена законодавча колізія, що створена згадуваним Законом, стосується також Державної прикордонної служби України.

Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення. Це визначено в ст. 1 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Його завданням є забезпечення недоторканності державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (ст. 6 цього закону). У структурі Служби закон не передбачає військові формування. При цьому до основних її функцій віднесено координацію діяльності військових формувань і відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, пропуском до тимчасово окупованої території і з неї та ін. (ст. 2 Закону).

До особового складу Державної прикордонної служби України входять військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України (ст. 7 вказаного Закону), тобто така Служба має часткову воєнізацію (комплектування військовослужбовцями).

У Науково-практичному коментарі до КК України дослідники відносять до військових формувань також і Службу зовнішньої розвідки України. Відповідно до ст. 1 Закону «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 1 грудня 2005 р. Ця Служба є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах. Вона підпорядкована Президентові України й підконтрольна Президентові і Верховній Раді України.

На відміну, наприклад, від Державної прикордонної служби України законодавець уточнює статус Служби зовнішньої розвідки України в ч. 3 ст. 1 названого закону, зазначаючи, що доспівробітників цієї Служби як військового формування належать військовослужбовці, службовці та працівники Служби зовнішньої розвідки України. Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України затверджується Президентом України.

Таким чином, зазначений закон (як і закон про основи національної безпеки України) визнає таку Службу військовим формуванням, що й відповідає її завданню.

Доволі проблемним є визнання військовим формуванням Державної спеціальної служби транспорту. Так, ст. 1 Закону встановлює, що Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим державним органом транспорту в системі центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізує державну політику у сферах транспорту, дорожнього господарства, туризму й інфраструктури, який призначено для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час і в умовах воєнного й надзвичайного стану (далі – в особливий період).

До особового складу Державної спеціальної служби транспорту входять працівники й військовослужбовці. Перелік посад, які підлягають заміщенню ними, затверджує КМУ за поданням керівника центрального органу виконавчої влади у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму й інфраструктури, погодженим з Генеральним штабом ЗСУ. На військовослужбовців Державної спеціальної служби транспорту поширюється дія військових статутів ЗСУ.

Що ж стосується Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України,

то в науці кримінального права також точаться дискусії щодо визнання такої Служби військовим формуванням. Одні науковці визнають її військовим формуванням, інші ж не називають її в переліку військових формувань.

Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України спеціальним законом визнано державним органом, який призначений для забезпечення функціонування й розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування й реалізації державної політики у сферах криптографічного й технічного захисту інформації, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до законодавства. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз і є складником сектора безпеки й оборони України [7].

Відповідно до ст. 11 зазначеного Закону до особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники. Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями цієї Служби затверджує Президент України. Комплектування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України військовослужбовцями і проходження ними військової служби здійснюються відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Крім того, статтею 45 Закону України «Про запобігання корупції», окрім військових формувань передбачених в Кримінальному кодексі України, також закріплено, що до цього переліку відносяться військовослужбовці Управління державної охорони України [8].

Відповідно до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» кадри Управління державної охорони України складаються з військовослужбовців, прийнятих на військову службу в Управління державної охорони України за контрактом, військовослужбовців строкової служби, а також працівників, які уклали з Управлінням державної охорони України трудовий договір (контракт). Військовослужбовцями та працівниками Управління державної охорони України можуть бути громадяни України, які за своїми діловими і моральними якостями, освітнім рівнем, станом здоров'я здатні

виконувати службові (посадові) обов'язки, пройшли відбір і перевірку у зв'язку з прийняттям на військову службу (роботу) [9].

Отже, слід розрізняти: (1) певні державні органи зі спеціальним призначенням (спеціальними функціями) як військові формування (ЗСУ, Національна гвардія України, Служба зовнішньої розвідки України) і (2) державні органи зі спеціальним призначенням (спеціальними функціями), які в своєму складі мають військові формування (СБУ, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України). Перелік цих державних органів може бути доповнено законодавцем.

Що стосується складу Національної поліції України, то ч. 2 ст. 401 КК України, то поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 цього розділу. Тобто на них розповсюджується дія військових кримінальних правопорушень.

Однак, законодавством не визнано цей державний орган військовим формуванням й у його складі немає військовослужбовців. Крім того, відповідно до п. 9 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженого постановою КМУ № 114 від 29 липня 1991 р., військовозобов'язані, які зараховані в кадри МВС на посади рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ (зокрема, курсанти і слухачі навчальних закладів МВС), у встановленому порядку знімаються з військового обліку і перебувають на спеціальному обліку МВС». Із цього положення випливає, що МВС веде спеціальний облік зазначених осіб.

Висновки. Опрацювання законодавства України дозволяє виділити різновиди військових формувань, якими є: (1) ЗСУ та їх структурні підрозділи, що характеризуються наявністю всіх обов'язкових ознак таких формувань як військових; (2) Національна гвардія України та Служба зовнішньої розвідки; (3) військові формування СБУ, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту; (4) інші військові формування, до яких входять Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кривенко О.В., Качан І.І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навчальний посібник О.В. Кривенко, І.І. Качан. К., 2008. URL: https://mil.knu.ua/files/56_475546309.pdf.
2. Пилипенко Є.В. Щодо обґрунтованості криміналізації перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична.* Вип. 1. 2016. С. 266–277.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
5. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченко, В. В. Черня. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
7. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3475-15/page>.
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n439>.
9. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80/ed20220417#Text>.